

STRIJD!

**DE VROUWENKIESRECHTBEWEGING
IN NEDERLAND, 1882-1922**

MINEKE BOSCH

STRIJD!

**DE VROUWENKIESRECHTBEWEGING
IN NEDERLAND, 1882-1922**

HILVERSUM | VERLOREN | 2019

VOOR NICOLINE MEINERS, 1942-2017

COLOFON

Deze uitgave en de tentoonstelling in het Groninger Museum zijn mede totstand gekomen dankzij financiële bijdragen van:

 J.B. Scholtenfonds

 Fonds 5

Verschillende particulieren

Afbeelding op het omslag:
naar de poster 'The Bugler Girl' van Caroline Watts, 1908

ISBN 978 90 8704 774 0

© Mineke Bosch
Groninger Museum, Museumeland 1, 9711 ME Groningen
Uitgeverij Verloren, Torenlaan 25, 1211 JA Hilversum
www.verloren.nl

Vormgeving en omslag: Rudo Menge en Eefje Kleijweg
Druk: Wilco, Amersfoort

No part of this publication may be reproduced in any form without written permission of the publisher.

INHOUD

WOORD VOORAF 9

INLEIDING

- Het verhaal van de vrouwenkiesrechtbeweging 11**
- 'De Wet moet slechts erkennen: "mensen", zonder commentaren' 12
- Chronologie 14
- Onderzoek in beweging 16
- Beelden van de beweging 16
- Dank 18

HOOFDSTUK 1, 1882-1887

- De grondwettelijke uitsluiting van vrouwen uit het kiesrecht, getoetst en vastgelegd 21**
- Vrouwelijke vrijdenkers en het vrouwenkiesrecht, 1882-1883 21
- Internationale voorbeelden van vrouwenkiesrechtstrijd 22
- Het Nederlandse debat over kiesrecht in de aanstaande grondwetswijziging 26
- Aletta Jacobs' poging om te stemmen, 1883 29
- De commissie-Heemskerk Azn. en het kiesrechtartikel in de Grondwet van 1887 30

BEELDESSAY PORTRETTEEN 35

HOOFDSTUK 2, 1887-1894

- De Vrije Vrouwenvereniging en de oprichting van de Vereniging voor Vrouwenkiesrecht 47**
- De oprichting van de Vrije Vrouwenvereniging 47
- De kiesrechttagitatie rond het wetsvoorstel-Tak van Poortvliet 49
- Vrouwen in de beweging voor algemeen kies- en stemrecht 49
- Toenemende fricties tussen de mannen en de vrouwen in de NBAKS 51
- Opmaat tot de oprichting van de Vereniging voor Vrouwenkiesrecht voorbij het standaardverhaal 53
- Oprichting van de Vereniging voor Vrouwenkiesrecht, 5 februari 1894 55
- Eerste schreden op het georganiseerde vrouwenkiesrechtspad 57

BEELDESSAY ALBERT HAHN: DE SOCIALISTISCHE VISIE OP HET VROUWENKIESRECHT 61

HOOFDSTUK 3, 1894-1903

- Groei en groeistuipen van de Vereniging voor Vrouwenkiesrecht 69**
- Netelige ontwikkeling naar een eigen orgaan 69
- Single issue of brede beweging, ofte wel: de kwestie van neutraliteit 71
- Neutraliteit als on-partijdigheid 73
- Bestrijding door de socialisten 73
- De kieswet-Van Houten en de eerste VvVK-acties bij de verkiezingen van 1897 75
- Toetreding tot het Nederlandsch Comité voor Algemeen Kiesrecht 77
- Presidentswissel van Annette Versluys-Poelman en Aletta H. Jacobs, 1903 81

HOOFDSTUK 4, 1903-1906

- Nationale politiek en internationale samenwerking** 85
- De grondwetsherziening nabij 85
- Het kabinet-De Meester en de grondwetsherziening 87
- Twee keer op audiëntie voor de grondwetsherziening 88
- Internationale en transnationale activiteiten 89
- Oprichting van de Wereldbond voor Vrouwenkiesrecht, Berlijn 1904 92
- Het congres van de Wereldbond in Kopenhagen, 1906 94
- Internationale kiesrechtssymboliek en rituelen 96

BEELDESSAY DE WERELDBOND VOOR VROUWENKIESRECHT/IWSA, 1904-1929 99

HOOFDSTUK 5, 1894-1908

- Naar een wijdvertakte beweging, lokaal en internationaal** 115
- De afdelingen van de Vereeniging voor Vrouwenkiesrecht 115
- Vrouwenkiesrecht in Groningen 116
- Vorbereidingen voor het congres van de Wereldbond te Amsterdam, 1908 119
- Evolutie in de meeste landen, revolutie in Engeland 121
- Het congres van dag tot dag, 15-20 juni 1908 122
- Na het congres 125

BEELDESSAY HET CONGRES VAN DE WERELDBOND VOOR VROUWENKIESRECHT IN AMSTERDAM, 1908 129

HOOFDSTUK 6, 1906-1908

- Het echec van de grondwetsherziening en het ontstaan van nieuwe vrouwenkiesrecht-organisaties** 141
- Grondwetswijziging! Grondwetswijziging? 141
- De bestuursverkiezingen van 1906 143
- De Nederlandsche Bond voor Vrouwenkiesrecht 147
- Oprichting van de Bond van Sociaal-Democratische Vrouwenclubs in de SDAP 149
- De Mannenbond voor Vrouwenkiesrecht 153
- De afdeling(en) van de Vereeniging voor Vrouwenkiesrecht in Nederlandsch-Indië, 1908-1919 154

BEELDESSAY PROPAGANDAMATERIAAL 163

HOOFDSTUK 7, 1908-1913

- In de schaduw van de politiek: professionalisering en groei van de VvVK** 179
- Opmaat tot de verkiezingen van 1909 179
- Het confessionele kabinet-Heemskerk 1909-1913: géén grondwetsherziening 180
- Netwerken op nationale schaal: groei van de Vereeniging voor Vrouwenkiesrecht 183
- Professionalisering van de organisatie 184
- Een betaalde propagandiste: Kee Groot, alias Marijtje 186
- Een eigen huis 188

BEELDESSAY STRAATPROPAGANDA 191

HOOFDSTUK 8, 1908-1912

Lijden en strijden! Het kiesrechtvertoon op Engelse en Hollandse leest 205

Onder de indruk van het vrouwenkiesrechtvertoon in Engeland 205

De IWSA, de VvVK en de Britse vrouwenkiesrechtbeweging 207

Tussen propaganda en reclame 211

Beginnende straatpropaganda 212

Lijden en strijden! 215

BEELDESSAY MET VLAG EN VRAANDEL! 219

BEELDESSAY DE TENTOONSTELLING DE VROUW 1813-1913 235

HOOFDSTUK 9, 1912-1914

'... alleen mannen, géén vrouwen ...' Massabeweging tegen wil en dank 245

De eerste 'straatbetogingen' 245

Het voorstel-Heemskerk: 'Bij een en ander heeft de regeering alleen mannen, géén vrouwen op het oog' 246

De protestmeeting in Den Haag, 4 mei 1913 248

'Zij, die het stemrecht eischen, worden toegelaten'; het zakenkabinet-Cort van der Linden 249

Eerste echte betoging: stille ommegang op het Binnenhof, 17 september 1913 250

Het Volkspetitionnement voor Vrouwenkiesrecht, 1914-1915; de optocht van 15 februari 1914 253

BEELDESSAY STILLE BETOGING 257

HOOFDSTUK 10, 1914-1915

Oorlog en vrouwenkiesrecht voor de vrede 265

Het begin van de Eerste Wereldoorlog, augustus 1914 265

Het Internationaal Congres van Vrouwen in Den Haag, april 1915 266

Internationale diplomatieke missie 270

BEELDESSAY HET VOLKSPETITIONNEMENT VOOR GRONDWETTELIJKE GELIJKSTELLING VAN MAN EN VROUW 273

HOOFDSTUK 11, 1915-1916

De grondwetsherziening in de Tweede Kamer: géén finale beslechting 291

Aanbieding van het Volkspetitionnement voor Vrouwenkiesrecht, 22 september 1915 291

Het grondwetsvoorstel-Cort van der Linden, oktober 1915 292

Een betwiste leuze: oprichting van de Neutrale Vereniging voor Vrouwenkiesrecht, voorjaar 1916 294

De grote vrouwenkiesrechtbetoging in Amsterdam, 18 juni 1916 297

De vrouwenwacht op het Binnenhof, najaar 1916 299

Géén finale regeling, en dus: géén algemeen kiesrecht, géén pacificatie 302

Kakelen is geen eieren leggen 306

BEELDESSAY DE GROTE BETOGING IN AMSTERDAM OP 18 JUNI 1916 EN DE VROUWENWACHT OP HET BINNENHOF, HERFST 1916 309

HOOFDSTUK 12, 1917-1918

Mannen en vrouwen verkiesbaar, geen enkele vrouw kiesbevoegd: de verkiezingen van 1918 329

Wat betekent voor ons verkiesbaarheid zonder kiesrecht? 329

Een vrouwenlijst van de Vereeniging? 330

Vrouwen in de politieke partijen? 330

Kandidaten bij de verkiezingen van 1918 332

De verkiezingen van 1918 333

Het kabinet-Ruijs de Beerenbrouck 336

HOOFDSTUK 13, 1918-1919

De kieswet-Marchant geïnitieerd maar niet geagendeerd, als ‘concessie’ opgepakt, uitgesteld, bediscussieerd, besloten, bekrachtigd, afgekondigd en: gevierd 339

Het wetsvoorstel-Marchant; opgestuwd in revolutionair vaarwater 339

Uitstel 340

De kieswet-Marchant in de Tweede Kamer, 7, 8 en 9 mei 1919 343

Vrouwenkiesrecht in andere landen 345

In- en uitsluiting van het kiesrecht in het Koninkrijk der Nederlanden 347

Het overwinningfeest van de Vereeniging voor Vrouwenkiesrecht, 27 september 1919 348

BEELDESSAY KIEZEN EN GEKOZEN WORDEN 353

HOOFDSTUK 14, 1919-1922

Finale: de eerste vrouwen kiezen, en: vrouwenkiesrecht in de Grondwet 363

Verkiezingen zonder en met vrouwelijke kiezers 363

‘De eerste kiezeres’: Elise Spauwen-Schreijnemakers 364

Grondwettelijke gelijkstelling van man en vrouw; het kiesrechtartikel in de Grondwet van 1922 365

De verkiezingen van 1922 367

‘Ziet op die vrouwen niet neer’; enkele slotopmerkingen 368

NOTEN 372

AFKORTINGEN 381

BRONNEN 382

Tijdschriften 382

Digitale platforms 382

Archieven 382

HERKOMST BEELDMATERIAAL EN VAADELDS 382

LITERATUUR 383

PERSONENREGISTER 387

WOORD VOORAF

100 jaar vrouwenkiesrecht in Nederland en een boek, een tentoonstelling en feestelijkheden in Groningen om dit feit te markeren. Waarom in Groningen?

Een eerste reden is dat Groningen in de negentiende eeuw een broedplaats is geweest van nogal wat sociale en politieke vernieuwingsbewegingen. Het werd daarom wel aangeduid als het 'radicale noorden'. Dat geldt ook voor de vrouwenkiesrechtbeweging. Veel van de vooraanstaande vrouwen in de kiesrechtbeweging kwamen uit het noorden. Aletta Jacobs is van hen de bekendste, maar bepaald niet de enige. Betsy Bakker-Nort, Anna Polak, Marie Rutgers-Hoitsema, Titia van der Tuuk en Annette Versluys-Poelman zijn allemaal in het Groningerland opgegroeid.

Een tweede reden hangt hiermee samen. De beweging heeft in het noorden opvallend veel sporen nagelaten. Het Groninger Museum heeft een mooie collectie 'Alettiana', voorwerpen uit de nalatenschap van Aletta Jacobs. Daarnaast bezit het museum het vaandel van de afdeling Groningen van de Vereeniging voor Vrouwenkiesrecht en zijn de Groninger Archieven in het bezit van het afdelingsarchief.

Een derde reden is dat zich in Groningen een Comité 100 jaar Vrouwenkiesrecht heeft gevormd dat een jaar lang met allerlei activiteiten deze herdenking aangrijpt. Want het vrouwenkiesrecht is er inmiddels een eeuw, maar er is nog steeds sprake van ongelijkheid. In de gekozen raden, staten en kamers is de verhouding man-vrouw nog verre van fifty-fifty. Op veel andere fronten is het niet anders. Een blik op de historie geeft aanleiding om over het heden na te denken en wellicht veranderingen te stimuleren voor de toekomst.

Ten laatste kan de nabijheid van de Rijksuniversiteit Groningen en het Groninger Museum worden genoemd. Die leverde de voedingsbodem voor een vruchtbare samenwerking tussen een deskundige op het gebied van deze geschiedenis, Mineke Bosch, en het museum. Juist de wisselwerking tussen het gastcuratorschap van de tentoonstelling en het schrijven van het boek heeft beelden en objecten, met de bijbehorende verhalen opgeleverd die verrijkend zijn geweest voor boek én tentoonstelling. Het Groninger Museum dankt haar voor haar inzet.

Onze dank gaat uiteraard ook uit naar de vele bruikleengevers, waaronder Atria, kennisinstituut voor emancipatie en vrouwengeschiedenis, en naar het J.B. Scholtenfonds, Fonds 5 en enkele particulieren voor hun ruimhartige financiële ondersteuning. Zonder hun bijdrage waren expositie en dit boek niet mogelijk geweest.

Andreas Blühm

Algemeen directeur
Groninger Museum

Egge Knol

Conservator archeologie, geschiedenis en oude kunst
Groninger Museum

HET VERHAAL VAN DE VROUWENKIESRECHT-BEWEGING

‘Van vrouwenkiesrecht wist ik eigenlijk niet veel meer dan dat ik het had, dat er “strijd” over was geweest, en een paar beroemde namen, zoals die van Aletta Jacobs. Ik wist eigenlijk veel meer van de Britse suffragettes en hoe zij met geweld strijd voerden dan van de kiesrechtvrouwen van mijn eigen land.’

Deze wat verbaasde uitspraak is van een studente geschiedenis in haar stageverslag in het kader van de tentoonstelling *Strijd! 100 jaar vrouwenkiesrecht* in het Groninger Museum. Dat in 1919 een wet was aangenomen die kiesrecht voor vrouwen mogelijk maakte wist zij niet. Dat er een Vereeniging voor Vrouwenkiesrecht had bestaan waarin vrouwen uit heel Nederland hiervoor jarenlang de straat op waren gegaan evenmin. Een sprekender voorbeeld van het gemis aan kennis over deze fascinerende en belangrijke historische episode bij de huidige generatie is nauwelijks denkbaar. Juist dit feit was voor een aantal vrouwen al in 2012 aanleiding geweest om plannen te maken voor de viering van honderd jaar vrouwenkiesrecht in 2019.¹ Die plannen kwamen in 2015 in gesprek met de conservator geschiedenis van het Groninger Museum, Egge Knol, tot concreetheid met het voornemen in dat jubileumjaar een tentoonstelling te presenteren waarin

de grootsheid van deze veelzijdige nationale en internationaal wijdvertakte kiesrechtbeweging kon worden getoond. Een overweging daarbij was bovendien dat Groningen zelf enkele vooraanstaande kiesrechtvrouwen had voortgebracht die in de eigen collectie van het museum hun sporen hadden nagelaten. Aan mij de eer om deze expositie mee vorm te geven en er een boek bij te maken dat in woord en beeld de geschiedenis van de vrouwenkiesrechtbeweging zou vertellen. De lange strijd om het vrouwenkiesrecht is stiefmoederlijk bedeed in het historische verhaal over de democratisering van Nederland. Tot op heden wordt de Pacificatie gezien als een van de belangrijkste mijlpalen hierin. Met de Pacificatie wordt verwezen naar de Grondwetswijziging van 1917, waarin een compromis werd gesloten tussen (confessioneel) rechts en (socialistische en liberaal) links. Deze slimme deal had de langverwachte financiële erkenning van het bijzonder onderwijs opgeleverd én het algemeen kiesrecht. Maar algemeen kiesrecht? Een eerste correctie die door feministische historici op dit verhaal werd aangebracht was dat dit ‘algemeen kiesrecht’ moest worden gepreciseerd als ‘algemeen mannenkiesrecht’. Een tweede was dat op dat moment 70% van de mannen al kiesrecht had, en dat dus in 1917 nog slechts 30%

van de mannen het ook kreeg. Dat is natuurlijk belangrijk, maar praktisch gezien niet echt hemelbestormend. Hiertegenover stond het treurige feit dat vrouwen finaal uitgesloten bleven van het actief kiesrecht. Om die pil te verzachten voegen historici er graag aan toe dat vrouwen toen toch al wel het passief kiesrecht kregen, maar de kiesrechtvrouwen waren daar niet blij mee. Want wat betekende verkiezbaarheid zonder het actieve kiesrecht?

Dus ook nu historici eindelijk van 'algemeen mannenkiesrecht' hebben leren spreken en het verhaal uitbreiden met de mededeling dat het algemeen vrouwenkiesrecht al twee jaar later volgde, blijft onderbelicht dat het daarbij ging om een betekenisvol en ongekend historisch en deels ook op zichzelf staand fenomeen. Nogal eens wordt bovendien de suggestie gedaan dat het kiesrecht aan vrouwen werd 'gegeven' als een 'onbelangrijke concessie' in de dreiging van de 'vergis'-revolutie van Troelstra; of juist, en in onkritische navolging van de bronnen, dat het vrouwen werd 'gegeven' om de verdere groei van het socialisme in te dammen. Hierin speelt misschien ook de wijdverbreide misvatting mee dat de vrouwenkiesrechtbeweging een 'damesbeweging' was die genoegen wilde nemen met beperkt kiesrecht. Ook dat beeld, waaraan vanuit de socialistische herinneringscultuur (die uiteraard voortborduurde op de historische socialistische politiek) stevig is bijgedragen, heeft impact gehad op hoe die beweging werd waargenomen en wat het belang ervan was geweest.² Mede daardoor is het onderzoek naar de vrouwenkiesrechtbeweging pas laat op gang gekomen en versplinterd gebleven.³ Tot op heden bestond er geen overzicht van die geschiedenis in Nederland.

Het (relatief) grote vergeten begon al meteen nadat het doel was bereikt, of zelfs al daarvoor. Zo is in de notulen van de afdeling Leeuwarden van de Vereeniging voor Vrouwenkiesrecht te lezen hoe het bestuur van het Fries Museum daags na het overwinningsfeest 'ons vaandel' weigerde aan te nemen 'daar het geen historische waarde heeft'.⁴ Voor het borstbeeld van Dora Haver, een van de geliefde initiatiefneemsters tot de oprichting van de Vereeniging voor Vrouwenkiesrecht, geldt een net iets ander verhaal. Daar was het naar verluidt de directie van het Stedelijk Museum in Amsterdam die in 1914 de door de leden van de Vereeniging betaalde en door Jo Schreve-IJzerman uit marmer vervaardigde buste uit het museum dreigde te verwijderen als niet haar naam

van de sokkel werd uitgevlakt. Het museum weigerde 'propaganda' te maken voor vrouwenkiesrecht. Door een actie van Wilhelmina Drucker werd die krenking in 1920 ongedaan gemaakt omdat Nederlandse vrouwen toen het kiesrecht hadden verkregen – al was het volgens haar nog wel een 'tweede rangs' kiesrecht zolang het niet in de Grondwet was verankerd – en er dus geen sprake meer was van propaganda.⁵ Het portret van Aletta Jacobs door Isaac Israëls, dat haar door de Vereeniging voor Vrouwenkiesrecht in 1919 was aangeboden om aan het Rijksmuseum te schenken, werd op vergelijkbare gronden eveneens versmaad. Dit keer niet door de directie, maar door de minister.⁶ Gelukkig aanvaardde het Groninger Museum het portret wel, met bijbehorend, prachtig vormgegeven album met alle handtekeningen van de gevers, en ook het vaandel van de plaatselijke afdeling vond er een onderkomen. Al deze objecten zijn op de tentoonstelling te zien en in dit boek opgenomen. Hopelijk duikt ooit het vaandel van de afdeling Leeuwarden nog op.

'DE WET MOET SLECHTS ERKENNEN: "MENSCHEN", ZONDER COMMENTAREN'

Het gebrek aan brede kennis over de geschiedenis van de vrouwenkiesrechtbeweging is niet slechts te wijten aan politieke tegenstellingen of onwelwillende historici, maar is eveneens het gevolg van patronen die bepalen wat er wel en wat er niet toe doet in onze cultuur, wat wel en niet het herinneren én herdenken waard is. Dat sekse daarin een grote rol speelt hebben vrouwenhistorici sinds de jaren zeventig van de vorige eeuw aangetoond. Zo laat nog een heel recente studie zien dat de auteurs van geschiedenisboeken voor het vwo in hun behandeling van de ontwikkeling van de democratie vaak slechts één zinnetje aan het vrouwenkiesrecht wijden.⁷ Dat verklaart dan ook meteen een uitspraak als die van de geschiedenisstudente. De strijd om het vrouwenkiesrecht was onderdeel en misschien ook wel symbolisch hoogtepunt van de emancipatiebeweging waarin vrouwen tussen 1860 en 1920 erkend wilden worden 'als mens en burger'. Zoals Wilhelmina Drucker dat schreef in het oprichtingsmanifest van de Vrije Vrouwenvereniging in 1889: 'De Wet moet slechts erkennen: "mensen", zonder commentaren.'⁸ Het ging vrouwen in de eerste plaats om politieke rechten zonder enig onderscheid naar sekse. Eenmaal in het bezit daarvan zouden zij

Omslag van Frances Swiney, *Het Ontwaken der Vrouw*.
Vertaald door M.G. Kramers, 1902.
Oorspr. titel *The Awakening of Women*, 1899.

ook hun burgerlijke rechten (zoals afschaffing van het vigerende huwelijksrecht) en sociale rechten kunnen opeisen, en zo hun vaak schijnheilig bezongen gelijkwaardigheid kunnen omzetten in politieke gelijkheid. Om tot het algemeen kiesrecht te komen, ofwel het gelijke lidmaatschap van de politieke gemeenschap die alle Nederlandse burgers met elkaar vormden, moesten enkele cruciale en toen nog radicale inzichten worden aanvaard. Die hielden in dat het onderscheid op basis van klasse (welstand) of sekse (mannelijkheid of vrouwelijkheid) *niet* berustten op *natuurlijke* verschillen, maar op opvattingen en afspraken van *menselijke makelij* (of cultuur) en derhalve konden worden veranderd. Het idee dat de verschillen in klassen niet onomstotelijk vastlagen, zo natuurlijk en onwrikbaar waren als altijd was aangenomen, won sneller terrein dan dat sekseverschillen zouden worden bevrijd uit de ban van een onaantastbare 'natuurlijkheid': de roeping der vrouw. Maar niet voor niets verschenen er boeken als *Het Ontwaken der*

Cartoon naar aanleiding van Frances Swiney,
Het Ontwaken der Vrouw, 1902.
(Couvee en Boswijk, 1962, 124)

Vrouw,⁹ en kreeg het leidende feministische tijdschrift in Nederland de titel *Evolutie*. Vrouwen waren op het moment dat de Vereniging voor Vrouwenkiesrecht werd opgericht op allerlei terrein bezig de grenzen die voor hen waren getrokken te overschrijden. Zij volgden in toenemende mate voortgezet en hoger onderwijs, waren werkzaam in een groeiend aantal beroepen en wensten vanuit die veranderende posities ook aanpassing van wetgeving en moraal. En juist daarbij kon het vrouwenkiesrecht hen helpen. De tegenstand die dit 'onnatuurlijk' streven opriep – en niet alleen op bijbelse gronden – was echter groot.

In het Koninkrijk der Nederlanden werd niet alleen systematisch onderscheid gemaakt naar klasse en sekse, maar ook op basis van ras. Zo werd het koloniale bestuur van het Nederlandse politieke bestel en van de Grondwet afgezonderd. In Nederlandsch Oost-Indië en West-Indië golden andere rechten en

Het vriendinnenpaar Nelly Carels en Anthonia F. Bossert, actief in de afdeling Alkmaar van de Vereeniging voor Vrouwenkiesrecht, later de Vereeniging van Staatsburgeressen. (Atria)

vrijheden op basis van ras, klasse en sekse dan op het Europese grondgebied van het koninkrijk, terwijl ook binnen de koloniën verschillende rechten en vrijheden bestonden voor de verschillende bevolkingsgroepen en seksen. Ras was misschien een nog hardnekkiger 'natuurlijkheid' toebedacht dan sekse. Maar ook voor 'ras' geldt dat het een sociale categorie is, en dat het onderscheid dat op basis daarvan wordt gemaakt naar tijd en plaats verschilt op grond van een veelvoud van sociale, economische en culturele processen. Als we ons dan ook afvragen wanneer in Nederland het algemeen kiesrecht is aanvaard, moeten we volgens een recente internetbron in 2010 uitkomen, toen ook voor de (voormalige) Nederlandse Antillen de voorwaarde werd afgeschaft dat men om kiesgerechtigd te zijn tien jaar in het Europese deel van het koninkrijk moest hebben gewoond.¹⁰ Want toen in 1922 het actief vrouwenkiesrecht in de Grondwet werd vastgelegd, gold dit alleen voor het grondgebied Nederland. In Nederlandsch-Indië, met 70 miljoen inwoners, en in Suriname en de Nederlandsche Antillen, met 1 miljoen inwoners, was niet de Grondwet de basis voor het recht, maar waren er diverse koloniaal-bestuurlijke regelingen met (later) een zeer

beperkt kiesrecht voor een adviserende en niet vertegenwoordigende Koloniale Raad of Volksraad. Hierbij werden op meerdere manieren criteria van ras, klasse én sekse gehanteerd die tot uitsluiting leidden. Gegeven de verschillende regelingen en de geleidelijke afschaffing daarvan, is het zinvol de komst van het algemeen kiesrecht op verschillende data te herdenken en te vieren.

Dit boek wil bijdragen aan het inzicht dat 'het volk' (in de term democratie = volksregering) dat politieke rechten opeiste, bestond uit mannen en vrouwen, witte en zwarte mensen van verschillende sociaal-economische achtergrond. De focus ligt daarbij op de afschaffing van het onderscheid naar sekse in de toegang tot het politieke proces in Nederland tussen 1882 en 1922. Dat is een heftige en fascinerende strijd geweest die het waard is om te worden verteld en te worden geïntegreerd in het standaardverhaal.

CHRONOLOGIE

Afgezien van de impact die de kiesrechtbeweging heeft gehad op de politieke geschiedenis van Nederland, is de strijd om het vrouwenkiesrecht historisch